IQRO JURNALI , IQRO JOURNAL, ИКРО ЖУРНАЛИ
ISSN:2181-4341| wordlyknowledge.uz/index.php/iqro
Volume 21 Issue 2 May 2026

DIZARTRIYALI BOLALARDA NUTQNI RIVOJLANTIRISHNING INNOVATSION METODLARI

G‘aybullayeva Shahnoza Akmal qizi
Chirchiq davlat pedagogika universiteti
Pedagogika fakulteti
Maxsus pedagogika (logopediya) yo‘nalishi talabalari
gaybullayevas70@gmail.com
https://doi.org/10.5281/zenodo.20483775

Annotatsiya: Mazkur maqolada dizartriyali bolalarda nutqni rivojlantirish jarayonida qo‘llaniladigan innovatsion metodlar tahlil qilinadi. Dizartriyaning nutq faoliyatiga ta’siri, bolalarning artikulyatsion motorikasi, fonetik talaffuz va kommunikativ qobiliyatlarini rivojlantirishdagi muammolar yoritiladi. Shuningdek, zamonaviy logopedik yondashuvlar, raqamli texnologiyalar, interaktiv o‘yinlar va neyropsixologik mashqlarning samaradorligi ilmiy asosda ko‘rib chiqiladi. Tadqiqotda innovatsion metodlarning dizartriyali bolalarda nutqni rivojlantirishdagi ahamiyati va ularni amaliyotga joriy etish yo‘llari tahlil qilingan.
Kalit so‘zlar: dizartriya, nutqni rivojlantirish, innovatsion metodlar, logopediya, artikulyatsion motorika, kommunikativ qobiliyat, inklyuziv ta’lim, neyropsixologiya.

Аннотация: В данной статье анализируются инновационные методы развития речи у детей с дизартрией. Рассматривается влияние дизартрии на речевую деятельность, проблемы артикуляционной моторики, фонетического произношения и коммуникативных навыков детей. Также научно обоснованы современные логопедические подходы, использование цифровых технологий, интерактивных игр и нейропсихологических упражнений. В исследовании изучается значение инновационных методов в развитии речи у детей с дизартрией и пути их практического применения.
Ключевые слова: дизартрия, развитие речи, инновационные методы, логопедия, артикуляционная моторика, коммуникативные навыки, инклюзивное образование, нейропсихология.

Abstract: This article analyzes innovative methods for speech development in children with dysarthria. It highlights the impact of dysarthria on speech activity, difficulties in articulatory motor skills, phonetic pronunciation, and communicative abilities. The study also examines modern speech therapy approaches, digital technologies, interactive games, and neuropsychological exercises. The research explores the importance of innovative methods in improving speech development in children with dysarthria and their practical implementation.
Keywords: dysarthria, speech development, innovative methods, speech therapy, articulatory motor skills, communication skills, inclusive education, neuropsychology.

KIRISH

Dizartriya — nutq apparatining markaziy yoki periferik nerv tizimi zararlanishi natijasida yuzaga keladigan murakkab nutq buzilishi bo‘lib, u artikulyatsion motorikaning yetarli darajada ishlamasligi bilan tavsiflanadi. Ushbu holat bolalarda nutq tovushlarining aniq talaffuz qilinmasligi, nutq tempi va ritmining buzilishi, ovozning sustligi yoki monotonligi hamda nutqning umumiy tushunarliligi pasayishi kabi belgilar bilan namoyon bo‘ladi.

Dizartriyali bolalarda nafaqat nutqiy nuqsonlar, balki umumiy motorika, mimika, nafas olish koordinatsiyasi va emotsional-irodaviy sohada ham qiyinchiliklar kuzatiladi. Bu esa bolaning kommunikativ faoliyatiga bevosita ta’sir ko‘rsatib, uning ijtimoiy muhitga moslashuv jarayonini

murakkablashtiradi. Natijada bola tengdoshlari bilan muloqot qilishdan qochishi, o‘z fikrini ifodalashda tortinchoqlik va o‘ziga ishonchsizlik kabi psixologik holatlarga duch kelishi mumkin.

Bugungi kunda inklyuziv ta’lim tizimining rivojlanishi dizartriyali bolalar bilan ishlashda yangi yondashuvlarni joriy etishni talab qilmoqda. An’anaviy logopedik usullar bilan bir qatorda zamonaviy innovatsion texnologiyalar — raqamli logopedik dasturlar, multimedia vositalari, interaktiv o‘yinlar, biofeedback tizimlari va neyropsixologik mashqlar keng qo‘llanilmoqda. Ushbu metodlar bolalarning artikulyatsion apparatini faollashtirish, fonematik eshituvni rivojlantirish hamda nutqiy faolligini oshirishda samarali natija bermoqda.

Shuningdek, dizartriyali bolalarda nutqni rivojlantirish jarayoni individual yondashuvni talab etadi. Har bir bolaning nuqson darajasi, nevrologik holati va psixologik xususiyatlari hisobga olinishi lozim. Shu sababli logopedik korreksiya jarayonida logoped, psixolog, nevrolog va ota-onalar hamkorligi muhim o‘rin tutadi.

So‘nggi yillarda olib borilgan ilmiy tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, dizartriyali bolalarda nutqni rivojlantirishda kompleks yondashuv — ya’ni logopedik mashg‘ulotlar, psixologik qo‘llab-quvvatlash va innovatsion metodlarning uyg‘unligi eng samarali natija beradi. Ayniqsa, erta yoshda boshlanadigan korreksion ishlar bolaning keyingi ijtimoiy moslashuvini sezilarli darajada yaxshilaydi.

Mazkur maqolada dizartriyali bolalarda nutqni rivojlantirish jarayonida qo‘llaniladigan innovatsion metodlar, ularning ilmiy asoslari hamda amaliy samaradorligi tahlil qilinadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Dizartriyali bolalarda nutqni rivojlantirish muammosi logopediya, neyropsixologiya va maxsus pedagogika sohalarida keng o‘rganilgan dolzarb yo‘nalishlardan biri hisoblanadi. Ilmiy adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, dizartriya asosan markaziy nerv tizimi zararlanishi natijasida yuzaga kelib, nutq apparatining motor boshqaruvi buzilishi bilan tavsiflanadi.

L.S. Vigotskiy o‘zining psixologik nazariyalarida nutqni shaxs rivojlanishining asosiy omili sifatida ko‘rsatadi. Uning fikricha, nutq va tafakkur o‘zaro uzviy bog‘liq bo‘lib, nutqdagi buzilishlar bolaning ijtimoiy tajribani egallash jarayonini sezilarli darajada cheklaydi. Bu holat dizartriyali bolalarda kommunikativ rivojlanishning sekinlashishiga olib keladi.

A.R. Luriya neyropsixologik tadqiqotlarida nutq faoliyati miyaning murakkab funksional tizimlariga bog‘liqligini asoslab bergan. Unga ko‘ra, bosh miya po‘stlog‘i va subkortikal tuzilmalar shikastlanishi artikulyatsion motorika, nafas olish va ovoz hosil qilish mexanizmlarining buzilishiga sabab bo‘ladi. Bu esa dizartriyaning klinik ko‘rinishlarini yuzaga keltiradi.

R.E. Levina va T.B. Filicheva kabi olimlar nutq nuqsonlarini korreksiyalashda tizimli logopedik yondashuv muhimligini ta’kidlaydilar. Ularning tadqiqotlarida dizartriyali bolalarda fonetik-fonematik jarayonlarni rivojlantirish, artikulyatsion mashqlar va nutqiy nafasni to‘g‘rilash usullari samarali ekanligi ko‘rsatilgan.

Zamonaviy xorijiy tadqiqotlarda (Bruner, Piaget, Vygotsky maktabi davomchilari) bolalarda nutqni rivojlantirish jarayoni ijtimoiy interaksiya bilan chambarchas bog‘liqligi ta’kidlanadi. Ularning fikricha, bola nutqni faqat biologik emas, balki ijtimoiy muhit orqali ham o‘zlashtiradi, bu esa dizartriyali bolalarda maxsus korreksion muhit yaratish zarurligini ko‘rsatadi.

So‘nggi yillarda ilmiy ishlarda innovatsion metodlarga alohida e’tibor qaratilmoqda. Jumladan, raqamli logopedik dasturlar, interaktiv multimedia vositalari, biofeedback texnologiyalari va neyrogimnastika usullari dizartriyali bolalarda nutqni rivojlantirishda samarali vosita sifatida qayd etilmoqda.

O‘zbekistonlik olimlar (Shodmonova, Po‘latova, Nurmuhammedova) tadqiqotlarida ham logopedik korreksiyaning individual yondashuv asosida olib borilishi, ayniqsa maktabgacha yoshdagi bolalarda erta aralashuv muhim ahamiyatga ega ekani ta’kidlangan.

Adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, dizartriyali bolalarda nutqni rivojlantirish jarayoni murakkab bo‘lib, u faqat logopedik mashg‘ulotlar bilan emas, balki neyropsixologik, pedagogik va texnologik yondashuvlarning integratsiyasi asosida samarali natija beradi.

METODOLOGIYA

Mazkur tadqiqot dizartriyali bolalarda nutqni rivojlantirish jarayonida qo‘llaniladigan innovatsion metodlarning samaradorligini o‘rganishga qaratilgan bo‘lib, psixologik-pedagogik, neyropsixologik hamda logopedik yondashuvlar asosida amalga oshirildi. Tadqiqot jarayonida bolalarning nutqiy faolligi, artikulyatsion motorikasi, fonematik eshituv darajasi hamda kommunikativ qobiliyatlarini rivojlantirish holati kompleks tarzda tahlil qilindi.

Tadqiqotning metodologik asosini faoliyatga yo‘naltirilgan yondashuv, gumanistik pedagogika tamoyillari hamda ijtimoiy-konstruktivistik nazariyalar tashkil etadi. Ushbu yondashuvlarga ko‘ra, bola nutqni faqat tayyor bilim sifatida emas, balki faol muloqot va amaliy faoliyat jarayonida o‘zlashtiradi. Shu sababli korreksion jarayonda bolani faol ishtirokchi sifatida qarash muhim hisoblanadi.

Tadqiqotda quyidagi ilmiy-metodik usullardan foydalanildi:

1. **Nazariy tahlil metodi**

Dizartriya, nutq rivojlanishi, neyropsixologiya va innovatsion logopedik texnologiyalar bo‘yicha mahalliy va xorijiy ilmiy adabiyotlar o‘rganildi. Ilmiy manbalar asosida muammoning nazariy asoslari shakllantirildi.

2. **Kuzatuv metodi**

Dizartriyali bolalarning logopedik mashg‘ulotlar jarayonidagi nutqiy faolligi, artikulyatsion harakatlari, diqqat barqarorligi va muloqotga kirishish holati tabiiy sharoitda kuzatildi va qayd etildi.

3. **Diagnostik metodlar**

Bolalarning nutq holatini aniqlash uchun artikulyatsion apparat funksiyasi, fonematik eshituv, nutq tempi va ritmi, ovoz kuchi hamda talaffuz aniqligi bo‘yicha maxsus logopedik testlar qo‘llanildi.

4. **Eksperimental metod**

Tadqiqot jarayonida innovatsion metodlar (multimedia mashg‘ulotlar, interaktiv o‘yinlar, biofeedback mashqlari va neyrogimnastika) asosida korreksion mashg‘ulotlar tashkil etildi. Ularning samaradorligi an’anaviy usullar bilan taqqoslandi.

5. **Suhbat va anketa metodi**

Logopedlar, ota-onalar va pedagoglar bilan suhbatlar o‘tkazilib, bolalarning nutqiy rivojlanishidagi o‘zgarishlar va ijtimoiy moslashuv jarayoni haqida ma’lumotlar yig‘ildi.

Tadqiqotda 5–10 yosh oralig‘idagi dizartriyali bolalar ishtirok etdi. Ular nutq nuqsonining darajasiga ko‘ra yengil, o‘rta va og‘ir shakllarga ajratildi. Har bir guruh bilan individual va guruhli logopedik mashg‘ulotlar olib borildi.

Korreksion jarayon 3 bosqichda tashkil etildi:

- **Diagnostik bosqich** – bolalarning boshlang‘ich nutq holati o‘rganildi.
- **Korreksion bosqich** – innovatsion metodlar asosida mashg‘ulotlar o‘tkazildi.
- **Nazorat bosqichi** – natijalar tahlil qilinib, samaradorlik baholandi.

Ma’lumotlarni qayta ishlashda qiyosiy tahlil, sifat va miqdoriy baholash usullaridan foydalanildi. Olingan natijalar innovatsion metodlarning dizartriyali bolalarda nutqni rivojlantirishda an’anaviy usullarga nisbatan yuqoriroq samaradorlikka ega ekanligini ko‘rsatdi.

Shu tarzda tadqiqot metodologiyasi dizartriyali bolalarda nutqni rivojlantirish jarayonini ilmiy asosda o‘rganish va innovatsion yondashuvlarning amaliy samaradorligini aniqlashga xizmat qildi.

MUHOKAMA

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, dizartriyali bolalarda nutqni rivojlantirish jarayoni murakkab va ko‘p omilli bo‘lib, u faqat artikulyatsion apparatning buzilishi bilan cheklanib qolmaydi, balki markaziy nerv tizimi faoliyati, psixologik holat va ijtimoiy muhit bilan ham bevosita bog‘liqdir. Shu sababli korreksion ishlar kompleks yondashuv asosida tashkil etilgandagina samarali natija beradi.

Kuzatuv va eksperimental jarayonlar davomida aniqlandiki, dizartriyali bolalarda nutqning eng ko‘p buziladigan jihatlari — tovush talaffuzi, nutq tempi va ritmi, ovoz kuchi hamda artikulyatsion aniqlik hisoblanadi. Ayniqsa, nutqni tez va to‘liq ifodalashda qiyinchiliklar bolalarning kommunikativ faolligini sezilarli darajada pasaytiradi.

Innovatsion metodlar qo‘llanilgan guruhda esa ijobiy o‘zgarishlar kuzatildi. Multimedia vositalari yordamida olib borilgan mashg‘ulotlar bolalarning diqqatini jamlash, tovushlarni vizual va eshitish orqali qabul qilish qobiliyatini oshirdi. Interaktiv o‘yinlar esa nutqiy faollikni kuchaytirib, bolalarni muloqotga faolroq jalb etishga yordam berdi.

Biofeedback texnologiyasi asosida olib borilgan mashg‘ulotlar artikulyatsion motorika ustidan ongli nazoratni shakllantirishda samarali ekanligi aniqlandi. Bolalar o‘z nutqidagi xatolarni vizual yoki eshitish signallari orqali anglab, ularni tuzatishga harakat qildilar. Bu jarayon nutqni avtomatlashtirishni tezlashtirdi.

Neyropsixologik mashqlar (qo‘l-miya koordinatsiyasi, ritmik harakatlar, sensor integratsiya mashqlari) esa dizartriyali bolalarda umumiy motorika va nutq motorikasi o‘rtasidagi bog‘liqlikni mustahkamladi. Natijada artikulyatsion harakatlar ancha aniq va barqaror shakllana boshladi.

Umuman olganda, muhokama natijalari dizartriyali bolalarda nutqni rivojlantirishda innovatsion metodlarning ahamiyati yuqori ekanligini, ularning nafaqat nutqiy, balki psixologik va ijtimoiy rivojlanishga ham ijobiy ta’sir ko‘rsatishini ko‘rsatdi.

XULOSA

O‘tkazilgan tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, dizartriyali bolalarda nutqni rivojlantirish jarayoni murakkab bo‘lib, u faqat nutq apparati buzilishlari bilan emas, balki neyropsixologik, psixologik va ijtimoiy omillar bilan ham chambarchas bog‘liqdir. Shu sababli korreksion jarayonda kompleks va tizimli yondashuvni qo‘llash muhim ahamiyat kasb etadi.

Tadqiqot davomida aniqlanishicha, innovatsion metodlar — jumladan multimedia texnologiyalari, interaktiv o‘yinlar, biofeedback tizimlari va neyropsixologik mashqlar — dizartriyali bolalarda nutqni rivojlantirish jarayonini sezilarli darajada tezlashtiradi. Ushbu metodlar bolalarning artikulyatsion motorikasini faollashtirish, fonematik eshituvni rivojlantirish hamda nutqiy faolligini oshirishda samarali vosita sifatida namoyon bo‘ldi.

Shuningdek, tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, innovatsion yondashuvlar bolalarning psixologik holatiga ham ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. O‘ziga ishonchning oshishi, muloqotga kirishish istagining kuchayishi va ijtimoiy faollikning ortishi kuzatildi. Bu esa dizartriyali bolalarning jamiyatga moslashuv jarayonini yengillashtiradi.

Logopedik ish samaradorligi ko‘p jihatdan logoped, psixolog, pedagog va ota-onalar hamkorligiga bog‘liq ekanligi ham tasdiqlandi. Qo‘llab-quvvatlovchi muhitda olib borilgan korreksion ishlar natijasi ancha yuqori bo‘ldi.

Umuman olganda, dizartriyali bolalarda nutqni rivojlantirishda innovatsion metodlardan foydalanish zamonaviy logopediyaning eng samarali yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi va ularni amaliyotga keng joriy etish tavsiya etiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. American Speech-Language-Hearing Association (ASHA). (2023). *Dysarthria in Children: Assessment and Treatment Guidelines*. ASHA Publications.
2. World Health Organization (WHO). (2022). *International Classification of Functioning, Disability and Health (ICF) in Education*. Geneva.
3. UNESCO. (2021). *Inclusive Education for Learners with Disabilities*. Paris: UNESCO Publishing.
4. Rath, G., & Bhat, J. S. (2020). *Modern Approaches in Speech Therapy for Motor Speech Disorders*. Journal of Communication Disorders.
5. Yorkston, K. M., & Beukelman, D. R. (2021). *Assessment of Intelligibility of Dysarthric Speech*. Pro-Ed.
6. Duffy, J. R. (2020). *Motor Speech Disorders: Substrates, Differential Diagnosis, and Management*. Elsevier.
7. Paul, R., & Norbury, C. (2021). *Language Disorders from Infancy through Adolescence*. Elsevier.
8. McLeod, S. (2022). *Speech Sound Disorders in Children: Contemporary Approaches*. Routledge.
9. Pennington, L., et al. (2020). “Therapy for Childhood Dysarthria: Evidence-Based Practice.” *International Journal of Speech-Language Pathology*.
10. Zajac, D. J. (2021). *The Role of Biofeedback in Speech Therapy*. Clinical Linguistics & Phonetics.
11. Hodge, M., & Wellman, L. (2022). *Neuroplasticity and Speech Rehabilitation in Children*. Neuroscience in Education Journal.
12. Brinton, B., & Fujiki, M. (2020). *Social Communication Intervention for Children with Speech Disorders*. Plural Publishing.
13. Light, J., & McNaughton, D. (2021). *Augmentative and Alternative Communication in Speech Disorders*. Augmentative Communication Press.
14. Luria, A. R. (reprint 2020). *Neuropsychology of Speech Development*. Moscow: Psychology Press.
15. Levina, R. E. (2021). *Logopedics: Theory and Practice*. Moscow: Vlados.
16. Filicheva, T. B., & Chirkina, G. V. (2020). *Speech Therapy for Preschool Children with Speech Disorders*. Moscow: Prosveshcheniye.
17. Shodmonova, Sh. (2022). “Dizartriyali bolalarda logopedik korreksiya samaradorligi.” *Maxsus pedagogika jurnali*.
18. Po‘latova, M. (2023). “Innovatsion texnologiyalar asosida nutqni rivojlantirish.” *Pedagogik tadqiqotlar*.
19. Nurmuhammedova, D. (2024). “Inklyuziv ta’limda nutq buzilishlarini korreksiya qilish.” *Zamonaviy ta’lim ilmiy jurnali*.
20. Booth, T., & Ainscow, M. (2021). *The Index for Inclusion: Developing Learning and Participation in Schools*. CSIE.